

Izraela. Ale z drugiej strony prawdą jest też, że w stosunku do innych narodów mają oni pewien uprzywilejowany związek z narodem starotestamentowym i nie można ich oddzielać zupełnie od Izraela jako jednostki religijnej, która pełniła niezwykle szczególną rolę w Bożym projekcie zbawienia. Stąd też brak nawrócenia całego narodu żydowskiego stanowi dla ewangelisty pewną bolesną zagadkę. Ale też, jak już wcześniej wspomnieliśmy, pomimo oporu ze strony Żydów, Łukasz nigdy nie wydaje nad nimi ostatecznego sądu.

O ile w odróżnieniu do listów Pawła¹ w dziele Łukasza brakuje idei przyszelego nawrócenia Żydów², to jednak w Dz 28, 27c przy pomocy wyrażenia *καὶ ἰάσομαι*, w którym *καὶ* ma znaczenie współrzędne i mówi o przyszłości³, podkreśla wolę Boga ujrzenia nawrócenia Żydów, nawet jeśli wola ta okazała się niewystarczająca ze względu na ich zatwardziałość. W świetle finalnego wersetu Dziejów można stwierdzić jednak, że dla Łukasza Bóg nadal pozostaje obecny w judaizmie, nie rozpoznającym wypełnienia się zbawienia w nadejściu Jezusa Chrystusa⁴.

Świebodzin

KS. MIECZYŚLAW MIKOŁAJCZAK

ks. Bogdan Zbroja

POWSZECHNOŚĆ ZBAWIENIA W TRZECIEJ EWANGELII

Św. Łukasz jest często przedstawiany jako pionier otwarcia Kościoła na świat helleński. Jest to poniekąd słuszne stwierdzenie. Wielokrotnie, bowiem wyraża on swoją sympatię ku temu kręgowi osób wierzących w Chrystusa, które nie wywodzą swoich korzeni z ju-

¹ H. H. LANGKAMMER, *Bóg jako Ojciec w świetle Nowego Testamentu*, Radom 1999, 132.

² W. GRUNDMANN, *Das Evangelium nach Lukas*, THKNT, III, Berlin 1961, 290, widziały tę perspektywę w Łk 13, 35.

³ ZERWICK, *Graecitas Biblicae*, Roma 1969, 455. 461.

⁴ Por. H. H. LANGKAMMER, *U podstaw chrystologii Nowego Testamentu*, Wrocław 1976, 200-202.

daizmu. Jest to jednak tylko jeden z aspektów sprawy powszechności zbawienia. Podział na Żydów i Greków – choć obejmuje w sumie cały świat – nie stanowi pełnej gamy kolorytu różnic międzyludzkich. Powszechność zbawienia oznacza bowiem powszechność odkupienia; każdy może i powinien znaleźć samego siebie pomiędzy wybawionymi przez Pana, niezależnie czy odnosi się doń wymiar judaizmu czy hellenizmu¹.

Wiemy, że św. Łukasz Ewangelista to „umiłowany uczeń” św. Pawła Apostoła². W *Dziejach Apostolskich* wiele razy, podczas podróży Apostoła Narodów jest obecny przy jego boku³. Poświadczają to tak zwane „Wir-Berichte” – czyli teksty zapisane przez Łukasza w pierwszej osobie liczby mnogiej⁴.

Łukasz znał więc i przyjmował nauczanie św. Pawła. Można przyjąć z dużą dozą prawdopodobieństwa, że słowa św. Pawła wpłynęły na Redaktora Ewangelii i *Dziejów Apostolskich*. Z tego też powodu jako plan dla niniejszego artykułu posłużą słowa św. Pawła o powszechności zbawienia, które św. Łukasz podejmuje w swojej Ewangelii.

1. TERMINOLOGIA

Próbując zgłębić powszechność zbawienia św. Łukasza trzeba sięgnąć po metodę, dzięki której możliwe jest zaprezentowanie całości kształtu jego soteriologii. Towarzysz podróży św. Pawła⁵ wiele przyjął z jego nauczania. Z tego też powodu kluczem w naszych poszu-

¹ Por. J. KUDASIEWICZ, *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Warszawa 1986, s. 271: Teologia soteriologii jest szczególnie widoczna w terminologii Łukaszej. Św. Łukasz stosuje określenie: ‘Zbawiciel’ 4 razy (Łk 1, 47; 2, 11; Dz 5, 31; 13, 23), które u pozostałych synoptyków nie pojawia się ono wcale. Termin: ‘zbawienie’ możemy spotkać w Ewangelii Łukasza 6 razy (Łk 1, 69. 71. 77; 2, 30; 3, 6; 19, 9); nie ma tego terminu w pozostałych Ewangeliiach.

² „Pozdrawia was Łukasz, umiłowany lekarz...” (Kol 4, 14).

³ Por. T. JELONEK, *Nowy Testament dla ciebie*, Kraków 1998, s. 107.

⁴ Por. K. ROMANIUK, A. JANKOWSKI, L. STACHOWIAK (red.), *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. I, s. 670.

⁵ Por. tamże.

kiwaniach będą słowa z Listu do Galatów¹, w których znajdujemy szczególny przykład uniwersalizmu, obejmujący najważniejsze podziały między ludźmi.

Święty Paweł pisze:

„Nie ma już Żyda ani poganina,
nie ma już niewolnika ani człowieka wolnego,
nie ma już mężczyzny ani kobiety,
wszyscy bowiem jesteście kimś jednym
w Chrystusie Jezusie”²

οὐκ ἐνι Ἰουδαίος οὐδὲ Ἑλληγ, οὐκ ἐνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῶ Ἰησοῦ³ (Ga 3, 28)⁴.

TABELA I: TERMINOLOGIA

Lp.	Słowo oryginalne	NT	Łk	% w NT	Dz	% w NT	CP	% w NT
1	Ἰουδαίος	194	5	2,58	79	40,72	26	13,40
2	Ἑλληγ	26	0	0,00	10	38,46	13	50,00
3	δοῦλος	124	26	20,97	3	2,42	30	24,19
4	ἐλεύθερος	23	0	0,00	0	0,00	16	69,56
5	ἄρσεν	9	1	11,11	0	0,00	4	44,44
6	θήλυς	5	0	0,00	0	0,00	3	60,00
7	λαὸς	141	36	25,53	48	34,04	12	8,51
8	ἔθνος	162	13	8,02	43	26,54	54	33,33

Opis tabeli⁵:

Lp. liczba porządkowa

¹ Zob. szerzej: E. SZYMANEK, *List do Galatów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1978, s. 85-86.

² Tekst według: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich*, Poznań ³1980 (skrót: BT).

³ Tekst oryginalny według: K. ALAND (wyd.), *Novum Testamentum Graece*, Stuttgart ²⁶1979.

⁴ C. S. KEENER, *Komentarz historyczno – kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000, s. 407: „Chrześcijanie stworzyli jedyny w swoim rodzaju pomost pomiędzy Żydami i poganami, mieli też niewielu sprzymierzeńców w walce z uprzedzeniami o charakterze klasowym (*niewolnik i wolny*) i seksualnym”.

⁵ Tabela opracowana została na podstawie: R. Morgenthaler, *Statistik des Neutestamentlichen Wortschatzes*, Zürich ³1982, s. 67-157.

Słowo oryginalne	termin według K. ALAND ¹
NT	ilość wystąpień w Nowym Testamencie
Lk	ilość wystąpień w Ewangelii według św. Łukasza
% w NT	wkład procentowy Ewangelii według św. Łukasza w NT
Dz	ilość wystąpień w Dziejach Apostolskich
% w NT	wkład procentowy Dziejów Apostolskich w NT
CP	tzw. <i>Corpus Paulinum</i> = Dzieła św. Pawła Apostoła
% w NT	wkład procentowy <i>Corpus Paulinum</i> w NT

W powyższej tabeli mamy przedstawione najważniejsze terminy z Listu do Galatów, które zawierają podziały międzyludzkie. W tajemnicy zbawienia, dokonanego przez Chrystusa wszystkie, one zostały zniwelowane i wierni są już „kimś jednym w Chrystusie Jezusie” (por. Ga 3, 28).

2. PODZIAŁ: ŻYD – GREK

Zasadniczo jest to najważniejszy z podziałów, uznawanych za uniwersalistyczne. Obejmuje on całą ludzkość i wychodzi od stwierdzenia wybrania Narodu Izraela przez Boga. W świecie Starego Testamentu, Naród Wybrany („ha’am” – אֱמֹנִים) jest odróżniany od pogan („hagoim” – הַגּוֹיִם)². Podział ten jest także zachowany w Biblii greckiej. Tu na określenie Izraela stosuje się termin: „laos” (λαός)³, natomiast pogan nazywa się słowem: „ethnos” (ἔθνος)⁴.

U św. Łukasza w jego Ewangelii terminy te pojawiają się odpowiednio: „laos” – 36 razy⁵ (w NT – 141)⁶ co stanowi 25,53 proc. całości wystąpień w Nowym Testamencie. Słowo: „ethnos” – pojawia się 13 razy⁷ (w NT 162)¹, co stanowi 8,02 proc. całości wystąpień.

¹ K. ALAND (wyd.), *Novum Testamentum Graece...*, dz. cyt.

² Zob. szerzej: H. STRATHMANN, λαός, [w:] G. KITTEL (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart 1942, t. IV, s. 32-33.

³ Zob. tamże.

⁴ Zob. szerzej: G. BERTRAM, K. L. SCHMIDT, ἔθνος, [w:] G. KITTEL (red.), *Theologisches...*, dz. cyt., Stuttgart 1935, t. II, s. 362-369.

⁵ Por. H. BACHMANN, W. A. SLABY, *Konkordanz zum Novum Testamentum Graece von Nestle-Aland 26 Auflage und zum Greek New Testament 3rd edition*, Berlin-New York ³1987, k. 1108-1109.

⁶ Por. R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 116.

⁷ Por. H. BACHMANN, W. A. SLABY, *Konkordanz...*, dz. cyt., k. 479-480.

W kluczowym tekście Pawłowym zastosowane są terminy: Ἰουδαῖος (Żyd)² i Ἕλληγ (Grek)³. Św. Paweł w swoich dziełach ma 26 wystąpień pierwszego z terminów i 13 drugiego. W Ewangelii według św. Łukasza termin: Ἰουδαῖος występuje zaledwie 5 razy⁴: 7, 3; 23, 3. 37. 38. 51. W całym NT termin ten można spotkać 194 razy⁵, z czego wkład Łukaszczy – stanowi 2,58 proc. ogółu wystąpień.

Kontekst ewangeliczny:

Łk 7, 3: „Skoro setnik posłyszał o Jezusie, wysłał do Niego starszyznę **żydowską** z prośbą, żeby przyszedł i uzdrowił mu sługę”.

Łk 23, 3: „Piłat zapytał Go: Czy Ty jesteś Królem **żydowskim**? Jezus odpowiedział mu: Tak, Ja Nim jestem”.

Łk 23, 36-38: „Szydźli z Niego i żołnierze; podchodzili do Niego i podawali Mu ocet, mówiąc: Jeśli Ty jesteś królem **żydowskim**, wybaw sam siebie. Był także nad Nim napis w języku greckim, łacińskim i hebrajskim: To jest Król **żydowski**”.

Łk 23, 51: „Nie przystał on na ich uchwałę i postępowanie. Był z miasta **żydowskiego** Arymatei, i oczekiwał królestwa Bożego”.

Łukasz w swojej Ewangelii stosuje termin *Ioudaios* na określenie przynależności starszyny ludu, miasta, oraz przede wszystkim na określenie Jezusa – Króla Żydowskiego. Terminu: Ἕλληγ w Ewangelii Łukaszczy nie spotykamy.

Interesujący jest jednak fakt, że w Dziejach Apostolskich św. Łukasz stosuje powyższe terminy następująco: *Ioudaios* aż 79 razy (w NT – 194), co stanowi 40, 72 proc. ogółu; słowo *Hellen* 10 (w NT – 26), co stanowi 38,46 proc. wystąpień.

W porównaniu ze św. Pawłem Ewangelia Łukaszczy dość oszczędnie posługuje się tymi dwoma ważnymi terminami. Ciekawa rzecz, że w Dziejach Apostolskich („drugim tomie pism”)⁶ jest inaczej niż w Ewangelii św. Łukasza. Dzieje Apostolskie zawierają

¹ Por. R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 91.

² Zob. szerzej: W. GUTBROD, Ἰουδαῖος, [w:] G. KITTEL (red.), *Theologisches...*, dz. cyt., Stuttgart 1950, t. III, s. 376-384.

³ Zob. szerzej: H. WINDISCH, Ἕλληγ, [w:] G. KITTEL (red.), *Theologisches...*, dz. cyt., Stuttgart 1935, t. II, s. 501-514.

⁴ Por. H. BACHMANN, W. A. SLABY, *Konkordanz...*, dz. cyt., k. 927.

⁵ Por. R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 107.

⁶ Por. K. ROMANIUK, A. JANKOWSKI, L. STACHOWIAK (red.), *Komentarz praktyczny...*, dz. cyt., s. 594.

najwięcej wystąpień słowa *Ioudaios* w całym Nowym Testamencie – aż 79¹. Także termin *Hellen* pojawia najczęściej – aż 10 razy². Można by postawić wniosek, że św. Łukasz, po napisaniu Ewangelii, na nowo w Dziejach Apostolskich dokonuje rekapitulacji Pawłowego podziału: Żyd – Grek.

3. PODZIAŁ: NIEWOLNIK – WOLNY

W Ewangelii termin *δοῦλος* pojawia się 26 razy³ (w NT 124)⁴, co stanowi 20,97 proc. ogółu wystąpień. Ze względów teologicznych można podzielić występowanie tego terminu na 9 części:

Kontekst:

Łk 2, 29 – Symeon uznaje się za sługę samego Boga.

Łk 7, 2nn – tu spotykamy sługę setnika, za którym prosi on Jezusa (zob. wyżej).

Łk 12, 37 – porównanie gotowości chrześcijan na przyjście Pana do sług oczekujących swego pana, gdy wróci z uczy weselnej; oraz 43nn – przypowieść o słudze wiernym i niewiernym.

Łk 14, 17nn – przypowieść o uczcie.

Łk 15, 22 – ojciec marnotrawnego syna nakazuje sługom przynieść dlań szatę, sandały i pierścień.

Łk 17, 7nn – Pan Jezus nakazuje służyć z pokorą.

Łk 19, 13nn – przypowieść o minach.

Łk 20, 10nn – przypowieść o przewrotnych rolnikach, którzy prześladują sługi Pana winnicy.

Łk 22, 50 – tu widzimy sługę arcykapłana z odciętym uchem.

Słowo *doulos* jest zastosowane do postaci istniejących realnie (Symeon, setnik, odbiorcy słów Jezusa oraz sługa arcykapłana) oraz fikcyjnych – które są obecne w przypowieściach⁵.

¹ Por. R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 107.

² Por. R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 94. *Corpus Paulinum* zawiera 13 wystąpień, z czego odpowiednio: Rz – 6; 1 Kor – 4; Ga – 2; Kol – 1.

³ Por. H. BACHMANN, W. A. SLABY, *Konkordanz...*, dz. cyt., k. 434.

⁴ Por. R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 90.

⁵ Por. A. JANKOWSKI, *Królestwo Boże w przypowieściach*, Poznań-Warszawa 1981, s. 11.

W Dziejach Apostolskich termin *doulos* pojawia się tylko 3 razy (w NT – 124), co stanowi zaledwie 2,42 proc. ogółu wystąpień. Słowo to znajdujemy w cytacie J1 3, 1-5 (Dz 2, 18); wierni modlą się do Boga jako Jego słudzy (Dz 4, 29) oraz w słowach prorokującej niewolnicy o św. Pawle i jego towarzyszach (także o Łukaszu „Wir-Berichte”) (Dz 16, 17).

Słowa *eleutheros* nie spotkamy ani w Ewangelii ani w Dziejach.

Św. Paweł używa tych terminów odpowiednio 30 (*doulos*) i 16 razy (*eleutheros*). Interesujący jest fakt, że św. Łukasz nie używa słowa *eleutheros*, oraz w Dziejach Apostolskich ogranicza użycie słowa *doulos* zaledwie do 3. Jedną z możliwych interpretacji tego faktu może być stopniowe zacieranie się ważnego u św. Pawła podziału: niewolnik – wolny. Aspekt soteriologiczny ma swoje źródło w Łukaszowej koncepcji zbawienia, która polega „nie tylko na wyzwoleniu z grzechu, lecz ze wszystkich zniewoleń człowieka, nie wyłączając społecznych i ekonomicznych”¹.

4. PODZIAŁ: MĘŻCZYŻNA – KOBIETA

Termin *arsen* pojawia się w Ewangelii św. Łukasza tylko jeden raz² (w NT – 9 razy)³, co stanowi 11,11 proc. ogółu wystąpień.

Kontekst biblijny:

Łk 2, 23: „Tak bowiem jest napisane w Prawie Pańskim: Każde pierworodne **dziecko płci męskiej** będzie poświęcone Panu”⁴.

Stwarzając człowieka na swój obraz i podobieństwo, Bóg uczynił różnicę pomiędzy mężczyzną (*arsen*) i kobietą (*thēlus*) – zob. Rdz 1, 27. Jest to podstawowy i pierwszorzędny podział ludzkości na dwie sfery płci, które się wzajemnie uzupełniają. Mówiąc o męskości i kobiecości – należy wiedzieć, że są to jakby dwa odrębne ‘wciele-

¹ J. KUDASIEWICZ, *Ewangelie...*, dz. cyt., s. 281.

² Por. H. BACHMANN, W. A. ŚLABY, *Konkordanz...*, dz. cyt., k. 222.

³ R. MORGENTHALER, *Statistik...*, dz. cyt., s. 79.

⁴ R. E. BROWN, J. A. FITZMYER, R. E. MURPHY, *Katolicki komentarz biblijny*, Warszawa 2001, s. 1047: „Prawo dotyczące poświęcenia pierworodnego dziecka płci męskiej znajduje się w Wj 13, 1-2”.

nia': sposoby „bycia ciałem” tej samej ludzkiej istoty stworzonej na obraz Boży¹.

U św. Pawła terminy: *arsen* i *thēlus* pojawiają się odpowiednio 4 i 3 razy, gdzie odnoszą się do pierwotnego podziału Stwórcy, który już nie ma znaczenia w nowym stworzeniu w Chrystusie (zob. Ga 3, 28).

Wydaje się, że także dla Łukasza i odbiorców jego Ewangelii, ten podział nie ma większego znaczenia, skoro tylko jeden raz posługuje się terminem określającym mężczyznę: *arsen*.

PODSUMOWANIE TEOLOGICZNE

W niniejszym artykule postawiono sobie za cel ukazanie myśli dotyczącej powszechności zbawienia w trzeciej Ewangelii. Jezus odkupił wszystkich ludzi niezależnie od tego, czy są Żydami czy poganami; czy są wolni czy są niewolnikami. Podział w świecie na pierwiastek męski i żeński także nie ma wpływu na udział w zbawieniu. „Uniwersalizm Ewangelii jest faktem zaplanowanym przez Boga. Do królestwa Bożego mają wejść wszystkie narody”².

Jak przystało na dobrego ucznia, św. Łukasz nawiązuje do teologii swego Nauczyciela i Towarzysza – św. Pawła. Pokazuje jednak inne odcienie uniwersalizmu. „Zbawienie w teologii trzeciego Ewangelisty jest wszechstronne i radykalne. Polega ono na wyzwoleniu człowieka z różnych zniewoleń: z więzienia, z nędzy i poniżenia społecznego, z choroby, śmierci, od złego ducha, z grzechu”³.

Widać na podstawie przytoczonych terminów pewnego rodzaju dojrzewanie myśli Łukaszej. Mniej ważnym są podziały na mężczyznę i kobietę, czy niewolnika – wolnego. Kluczowym nadal pozostaje podział: Żyd – Grek, znany już ze Starego Testamentu i kontynuowany w Nowym. Na podstawie terminologii można dostrzec

¹ JAN PAWEŁ II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich*, Città del Vaticano 1986, s. 33.

² E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, Poznań 1990, s. 37.

³ J. KUDASIEWICZ, *Ewangelie...*, dz. cyt., s. 273.

także proces rozwoju myśli pomiędzy Ewangelią a Dziejami – czyli pierwszym i drugim dziełem Łukasza¹.

Kraków

KS. BOGDAN ZBROJA

Przemysław Nowogórski

BETSAIDA NOWEGO TESTAMENTU W ASPEKcie HISTORYCZNYM I ARCHEOLOGICZNYM

WPROWADZENIE

Niecałe dwa kilometry na północ od brzegu Jeziora Genezaret, w niewielkiej odległości od wschodniego brzegu Jordanu, leży wzgórze zwane przez Arabów et-Tell (czyli po prostu „wzgórze”), na którego powierzchni od setek lat widoczne były pozostałości kamiennej zabudowy. Niestety, wzgórze nie leżało na głównych szlakach pielgrzymich, dlatego sporadycznie pojawia się w itinerariach. Było natomiast miejscem wykorzystywanym przez beduinów. Świadczą o tym liczne na wzgórzu groby muzułmańskie z typowymi pomnikami nagrobnymi, czy choćby takie przedmioty, jak fragmenty nowożytnych ceramicznych fajek.

Dopiero w początkach 19 wieku ogromne zasługi w identyfikacji miejsca położył znany badacz i podróżnik Edward Robinson, który zlokalizował na wzgórzu Betsaidę – miasto wymieniane w Nowym Testamencie i w pismach Józefa Flawiusza. Począwszy od wczesnego chrześcijaństwa nazwa Betsaidy obecna jest w pielgrzymich przewodnikach, ale umiejscowiana w bardzo różnych miejscach w okolicach Jeziora Genezaret. Od 1989 r. prowadzone są systematyczne badania archeologiczne, historyczne i geologiczne na et-Tell i w jego okolicy².

¹ Por. K. ROMANIUK, A. JANKOWSKI, L. STACHOWIAK (red.), *Komentarz praktyczny...*, dz. cyt., s. 594.

² Por. H.-W. KUHN, R. ARAV, *The Bethsaida Excavations: Historical and Archaeological Approaches*, [w:] *The Future of Early Christianity, Essays in Honor of Helmut Koester*, Minneapolis 1993, s. 77-80.